

VIRTUS

28 | 2021

Martin van den Broeke

Kastelen in Zeeland, 1570-1670

Adellijke huizen en burgerlijke buitenverblijven

9

In de Gouden Eeuw van de Republiek kende Zeeland een rijke buitenplaatscultuur, gedragen door stedelingen die een deel van het jaar doorbrachten op het platteland. Deze trek naar buiten werd mede mogelijk gemaakt door de bloei van de overzeese handel waar Zeeland van profiteerde. Het buitenleven in Zeeland was een cultuur van burgers. Edelen speelden daarin geen rol van betekenis. Maar ze waren ook niet helemaal afwezig: tot ver in de zeventiende eeuw bleven enkele Zeeuwse kastelen in adellijk bezit. Een kasteel vormde een van de voorwaarden voor een adellijke status en onderdeel van een adellijke levensstijl.¹

Aan het begin van de zeventiende eeuw was de Zeeuwse adel vrijwel uitgestorven. Zijn kastelen kwamen in handen van burgers uit de steden en werden in gebruik genomen als buitenverblijven.² Ook in de andere gewesten van de Republiek, met na-

* Dit is een bewerking van een presentatie die ik gaf op 24 augustus 2019 tijdens de Historicidagen aan de Rijksuniversiteit Groningen. Mijn dank gaat uit naar de referenten voor hun commentaar op een eerdere versie van deze tekst.

1 A. van Steensel, *Edelen in Zeeland. Macht, rijkdom en status in een laatmiddeleeuwse samenleving* (Hilversum, 2010), 391-397; H.L. Janssens, J.M.M. Kylstra-Wielinga en B. Olde Meierink, red., *1000 jaar kastelen in Nederland. Functie en vorm door de eeuwen heen* (Utrecht, 1996), 15-19, 106.

2 Enkele voorbeelden in M. van den Broeke, 'Het pryeeel van Zeeland'. *Buitenplaatsen op Walcheren 1600-1820* (Hilversum, 2016), 100-107. Verder J.P. van den Broecke, *Middeleeuwse kastelen in Zeeland. Bijzonderheden over verdwenen burchten en ridderhofsteden* (Delft, 1978); *Bulletin van de Werkgroep Historie en Archeologie van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap en de Zêeuwse Dialect Verênigieng*, afl. 152; themanummer van *Nehalennia. Archeologie, cultuurhistorie, streektaal en volkscultuur van Zeeland en Goeree-Overflakkee*, afl. 188.

me de kustgewesten, ontstond vanaf het eind van de zestiende eeuw een trek naar buiten door welgestelde stedelingen en ook daar vestigden burgers zich op kastelen. Dit heeft onder historici geleid tot de vraag of deze regenten door de aankoop van heerlijkheden, waardering voor het buitenleven en genealogische interesse probeerden om de levenswijze van de adel te benaderen.³ De studies van De Jong, Kooijmans en Prak concluderen met betrekking tot het bezit van heerlijkheden dat dit onder de elite van stedelijke regenten uitzonderlijk was. Het aanschaffen van ‘adellijke’ attributen was uitzonderlijk en in algemene zin was er geen sprake van een ‘aristocratisering’ van de stedelijke regentenenelite, in de zin dat ze een adellijke levensstijl wenste te imiteren.⁴ Adel en burgerlijke regenten bleven twee onderscheiden groepen. Wel was er volgens Joop de Jong in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw een trend waarneembaar waarin een klein deel van de bevolking een steeds deftiger levensstijl ging voeren, waardoor andere leden van die groep min of meer gedwongen werden om ook deftiger te gaan leven om niet voor elkaar onder te doen. Dit is wat De Jong ‘sociaal-culturele’ aristocratisering noemt, een deelproces dat zich voltrekt naast politieke en economische aristocratisering.⁵

De kern van het aristocratiseringsproces, zo betoogt Roel de Neve, was dat een groep van regenten zich ervan bewust werd een aparte stand te vormen die op grond van afkomst voorbestemd was om te regeren. Genealogisch onderzoek moest de ouderdom en het aanzien van het voorgeslacht aantonen als legitimering van hun maatschappelijke positie. Ook was het bezit van heerlijkheden onder burgerlijke regenten in Holland en Zeeland in de zeventiende en achttiende eeuw minder uitzonderlijk dan gedacht.⁶ Dit heeft vooral betrekking op de ‘sociaal-culturele’ aristocratisering.

Een belangrijk onderdeel van dat (deel-)proces was het bezit van een buitenverblijf op het platteland. In de loop van de zeventiende eeuw ging dit voor een steeds grotere groep stedelingen een onderdeel vormen van hun levenswijze. Doorgaans hadden deze buitenverblijven niet primair een economische functie, fungeerden niet

3 H.F.K. van Nierop, *Van ridders tot regenten. De Hollandse adel in de zestiende en zeventiende eeuw* (1984; Amsterdam, 1990), 8-9.

4 J. de Jong, ‘De regenten, de Republiek en het aristocratiseringsproces: een terugblik’, in: G. Marnef en R. Vermeir, red., *Adel en macht. Politiek, cultuur, economie* (Maastricht, 2004), 5-15. Verder J.J. de Jong, *Met goed fatsoen. De elite in een Hollandse stad. Gouda 1700-1780* (Amsterdam, 1985), 236-243; L. Kooijmans, *Onder regenten. De elite in een Hollandse stad. Hoorn 1700-1780* (Amsterdam, 1985), 174-178; M. Prak, *Gezeten burgers. De elite in een Hollandse stad. Leiden 1700-1780* (Amsterdam, 1985), 242-250. Over recentere onderzoek: C. Gietman, ‘Adel tijdens Opstand en Republiek. Oude en nieuwe perspectieven’, *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis* 19 (2012), 49-62.

5 De Jong, ‘De regenten’, 5-15.

6 R.G. de Neve, ‘Regenten, aristocratisering en genealogie’, *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis* 10 (2003), 122-150; R.G. de Neve, ‘Genealogiebeoefening en adellijke pretenties. *Noblesse d’obscurité* tijdens de Republiek en het Koninkrijk’, *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 509 (2005), 117-152; M. Prins, ‘Heren van Holland. Het bezit van Hollandse heerlijkheden onder adel en patriciaat (1500-1795)’, *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis* 22 (2015), 37-62. Eenzelfde nuancering van de aristocratiseringstheese geven P. Brusse en W. Mijndhardt, *Towards a new template for Dutch history* (Utrecht, 2011).

als centrum van grootgrondbezit en vormden evenmin het centrum of de uiting van macht op het platteland. Wel gaven ze de sociale status en welstand van de eigenaar weer.⁷

Deze historiografische achtergrond leidt tot de vraag of het bezit van een kasteel in deze periode eveneens onderdeel was van dat (sociaal-culturele) aristocratiseringsproces van burgers. Vormde het bezit van een kasteel een uiting van de uitzonderlijke positie van welgestelde stedelingen in de burgerlijke Republiek van de zeventiende eeuw en kan dat worden opgevat als een manier voor burgers om een voorname status uit te drukken? Zijn in de vormgeving van kastelen en van nieuw gebouwde buitenhuizen in Zeeland in de periode tussen 1570 en 1670 verschillen aan te wijzen die erop kunnen duiden dat kastelen een aanzien genoten dat andere huizen op het platteland niet hadden?

Om deze vragen te beantwoorden, volgt eerst een schets van de opkomst en achtergrond van het Zeeuwse buitenleven, waarin kastelen naast nieuw gebouwde buitenhuizen een rol speelden. Daarna richt de blik zich op de kastelen, met de vraag hoe ze van adellijk bezit in burgerhanden overgingen. Om de ontwikkelingen in kastelenbezit en de functie van kastelen te onderzoeken, richt deze bijdrage zich op de eilanden Zuid-Beveland en Walcheren, omdat zich tussen die eilanden opmerkelijke verschillen lijken af te tekenen. Tot slot komt de vraag aan de orde in hoeverre er verschillen waren in vormgeving tussen kastelen en nieuw gebouwde buitenhuizen. Het onderzoek vangt aan rond het begin van de Opstand, die grote gevolgen had voor de Zeeuwse edelen, en eindigt omstreeks 1670, toen vrijwel alle kastelen in Zeeland waren overgegaan in niet-adellijk bezit.

11

Bronnen

Om een overzicht te krijgen van het aantal kastelen in Zeeland in de periode 1570-1650 zijn contemporaine kronieken geraadpleegd, aangevuld met beeldmateriaal. De belangrijkste kronieken zijn *Chroniike van Zeelandt* door M. Z. van Boxhorn (1644) en de *Nieuwe cronyk van Zeeland* door M. Smallegange (1696).⁸ Deze bronnen behoeven wel enkele kanttekeningen. Wat betreft de kronieken is er veel overschrijfwerk. Het werk van Van Boxhorn is een aangevulde uitgave van *Dye Chronycke van Zeelandt* van Jan Jansz van Reigersberg, die in 1551 in Antwerpen was verschenen, en de onvoltooid gebleven *Chronici Zelandiae* van Jacob Eyndius, postuum gepubliceerd in 1634. De kroniek van Smallegange is een samenvatting en aanvulling van Van Reigersberg en Eyndius, en neemt daarnaast veel letterlijk over uit Boxhorn. Boxhorns kroniek,

7 Van den Broeke, *'Het pryee van Zeeland'*; Y. Kuiper en B. Olde Meierink, red., *Buitenplaatsen in de Gouden Eeuw. De rijkdom van het buitenleven in de Republiek* (Hilversum, 2015).

8 M.Z. van Boxhorn, *Chroniik van Zeelandt, eertijds beschreven door d'Heer Johan Reygersbergen, nu verbeterd, ende vermeerderd* (Middelburg, 1644); M. Smallegange, *Cronyk van Zeeland* (Middelburg, 1696).

Afb. 1. Titelblad van *Speculum Zelandiae* (gravure, ca. 1670; coll. Zeeuws Archief, *Zelandia Illustrata II*, inv.nr. 2308)

evenals later die van Smallegange, diende deels om de rol en positie van Zeeland in de Republiek zo gunstig mogelijk te doen voorkomen. Smallegange voegde uitgebreide, vaak sterk geflatteerde, genealogieën van vooraanstaande Zeeuwse families toe, die hij niet zelden een adellijke afkomst toedichtte. Veel gegevens in deze kronieken zijn onvolledig en onbetrouwbaar.⁹ Desondanks vormen deze publicaties voor wat betreft beschrijvingen van kastelen de belangrijkste contemporaine bron, aangezien er geen alternatieven zijn.

Voor afbeeldingen is het prentwerk *Speculum Zelandiae* van belang, een verzameling prenten van steden, dorpen en huizen (afb. 1). De aanzet werd gemaakt door de uitgever en boekverkoper Zacharias Roman, die zich rond 1620 in Middelburg had

⁹ Vergelijk R. Esser, *The politics of memory. The writing of partition in the seventeenth-century Low Countries* (Leiden, 2012), 242-247; P.J. Verkruisje, *Mattheus Smallegange (1624-1710) en zijn cronyk van Zeeland* (Schiedam, 1977).

gevestigd. Deze verzorgde in 1644 ook de uitgave van Van Boxhorn. De eerste versie van *Speculum* verscheen in 1654 als onderdeel van een prentenreeks die ook Brabant en een deel van Vlaanderen omvatte: *Theatrum praecipuarum urbium Ducatus Brabantiae nec non Comitatum Flandriae et Zelandiae*. Aan die uitgave werkte ook de Amsterdamse uitgever Nicolaes Visscher mee. Waarschijnlijk zijn er tussen 1654 en 1720 minstens zeven uitgaven van het werk geweest, allen gebaseerd op de platen uit het atelier van Roman.¹⁰

Rond 1668 kwamen de platen van *Speculum* in handen van Visscher, die rond die tijd ook een grote landkaart van Zeeland uitbracht. Diens uitgave bestaat uit een titelblad en 35 prenten. Daarvan zijn er veertien van steden, vier van 'heerlijkheden' of dorpen, negen van dorpen, zeven van huizen en een van het fort Rammekens bij Ritthem. Op dertien van deze prenten zijn kastelen en landhuizen afgebeeld, al dan niet samen met een dorp: zeven op Walcheren, vier op Zuid-Beveland en twee op Schouwen-Duiveland. Dit was een prestigieus werk, dat een beeld moest geven van de rijkdom van Zeeland. Die bestond niet alleen in rijke steden, maar ook in huizen en kastelen op het platteland, zo maakt de samensteller duidelijk.

Ter aanvulling kan ook 't *Graafschap Zeeland* worden genoemd, een werk van Jacob van Grijpskerke dat tijdens zijn leven onuitgegeven bleef. Deze edelman beschrijft de geschiedenis van het gewest en gaat ook in op de toen nog bestaande kastelen en adellijke huizen. De gegevens over adellijke huizen en families zijn vaak incompleet en onbetrouwbaar.¹¹ Verder zijn er tekeningen van en naar Isaac Hildernisse, stadsschoolmeester en 'wiskonstenaer' uit Veere, uit de periode 1694-1703, die 22 verschillende huizen weergeven. Deze betreffen opvallend genoeg alleen kastelen en geen enkele nieuw aangelegde buitenplaats. Sommige kastelen zijn van meerdere zijden geportretteerd en met plattegrond afgebeeld. De tekeningen van Hildernisse zijn als betrouwbaar te beschouwen.¹²

¹⁰ P.J. Aarsen en M.P. de Bruin, *Speculum Zelandiae* (Amsterdam-Schiedam, 1973); J. Grooten, *Visscher Romankaart van Zeeland* (Alphen aan den Rijn, 1973); J. Grooten, *Theatrum praecipuarum urbium Ducatus Brabantiae...* (Alphen aan den Rijn, 1978); J.H. Kluiver, *De cartons voor het Speculum Zelandiae* (Middelburg, 1989).

¹¹ J. van Grijpskerke, *'t Graafschap van Zeeland* (Middelburg, 1882); Van Steensel, *Edelen in Zeeland*, 25.

¹² Van Schouwen-Duiveland bestaan van Haamstede, Crayestein, Moermond, Oosterstein, Windenburg, Zwanenburg en Kerkwerpe tekeningen door Hildernisse. Van Walcheren zijn er tekeningen van Sandenburgh, Der Boede, Nieuwerve, Popkensburg en Westhove. Van de Bevelanden zijn er tekeningen van Voorhout, Kruiningen, Huys te Schenge, Gistellis, Bruelis, Huys te Werve, Ellewoutsdijk, Baarland en Oostende. Verder zijn er tekeningen van het kasteel Sint Maartensdijk. Deze zijn alle digitaal beschikbaar op www.zeeuwsarchief.nl. Over Hildernisse: H. Uil, *De scholen syn planthoven van de gemeente. Het onderwijs in Zeeland en Staats-Vlaanderen 1578-1801* (Bergschenhoek, 2015), 335, 338, 795; Tjny Polderman, 'Archeologica Zelandia. Sandenburgh bij Veere,' *Zeeland 4* (1995), 109-112. Over de betrouwbaarheid van kasteeltekeningen: E.P. Löffler, 'Kastelen en landhuizen in de Nederlandse kunst', in E. den Hartog, R.H.M. van Immerseel en A. Coops, red., *De ruïnes van Teylingen en Brederode verbeeld [Jaarboek Kastelenstichting Holland en Zeeland, 2005]* (Haarlem, 2005), 7-48.

Zeeuwse context

Zeeland droeg in de zeventiende eeuw een sterk stedelijk karakter. Tussen 1550 en 1700 nam de bevolking van het gewest toe tot ongeveer 100.000 inwoners en daarvan woonde rond het midden van de zeventiende eeuw ruim de helft in een stad. Ook in economisch opzicht lag het zwaartepunt in Zeeland bij de steden. Die boden aantrekkelijke economische mogelijkheden en trokken de gehele zeventiende eeuw immigranten aan. Actieve participatie in de Verenigde Oostindische Compagnie en daarmee de intercontinentale handel bracht grote welvaart, evenals de handelsactiviteiten van de Westindische Compagnie. De ondernemingsgeest en vindingrijkheid in hun economische activiteiten die de Zeeuwen tentoonspreidden, zorgden ervoor dat gedurende de hele zeventiende eeuw de welvaart op peil bleef. Verder was graan een steeds belangrijker en winstgevend exportartikel. Vrijgekomen kapitaal uit de handel belegden stedelingen dan ook in inpolderingen, waardoor het areaal landbouwgrond in de zeventiende eeuw sterk toenam. De agrarische productie oversteeg die van de steden en leidde er uiteindelijk toe dat het platteland in economisch opzicht de steden overtrof.¹³

14

In politiek opzicht daarentegen bleven de steden domineren. Het overwicht van de steden kwam mede tot uiting in de samenstelling van de gewestelijke regering: in de Staten van Zeeland waren zes van de zeven stemmen toebedeeld aan de steden Middelburg, Zierikzee, Goes, Tholen, Vlissingen en Veere. De adel was er vertegenwoordigd door de Eerste Edele, in de praktijk meestal de stadhouder van Zeeland. Ook op het platteland kreeg de stad het heft in handen, nadat de geestelijkheid en de adel daar als machthebbers waren weggefallen. Lokaal bestuur in de vorm van ambachtsheerlijkheden kwam er grotendeels in handen van de steden en van particuliere stedelingen.¹⁴

De hegemonie van de steden oefende de hele eeuw grote invloed uit op het platteland en was ook bepalend voor de ontwikkeling van buitenplaatsen. Niet alleen stadsbestuurders maar ook handelaren en zeekapiteins schaften een buitenverblijf aan. Dit kon vele vormen aannemen. De eenvoudigste was een optrekje of 'speelhuis', meestal geplaatst in een tuin of boomgaard even buiten de stad. Ook een kamer in een boerenwoning kon dienstdoen als buitenverblijf. Vanaf het tweede kwart van de zeventiende eeuw kreeg een buitenverblijf steeds vaker de vorm van een landhuis, meestal voorzien van een siertuin of een park met lanen. Dit werd vanaf eind zeventiende eeuw het meest voorkomende type buitenverblijf, waarvoor in het begin van de achttiende eeuw de benaming 'buitenplaats' in zwang kwam.¹⁵ Het ging om be-

13 W. Mijnhardt, 'Ijkpunt 1700', in: P. Brusse en idem, red., *Geschiedenis van Zeeland*, deel II: 1550-1700 (Zwolle, 2012), 299-313.

14 S. Groenveld m.m.v. A. Meijer, 'Politieke verhoudingen', in: Brusse en Mijnhardt, red., *Geschiedenis van Zeeland*, II, 147-197.

15 Van den Broeke, *'Het pryel van Zeeland'*, 26-33.

hoorlijke aantallen. Zo waren er rond 1680 langs de Middelburgse stadssingel ruim honderd pleziertuinen met ‘speelhuizen’ te vinden. In de directe omgeving van Vlissingen lagen in het midden van de zeventiende eeuw ongeveer veertig boerderijen met een ‘herenkamer’, rond Middelburg ook enkele tientallen en verspreid over de rest van Walcheren eenzelfde aantal. Op Schouwen lagen in de polders Noordgouwe, Dreischor en Zonnemaire ongeveer veertig van dit soort buitenverblijven en op het eiland Duiveland ten minste 35.¹⁶

Kastelen en adel

De vroegere kastelen en adellijke hofsteden waren een bijzondere categorie buitenplaatsen. In de Middeleeuwen waren ze een belangrijk statussymbool voor edelen en onderdeel van een adellijke levenswijze. Kastelen waren van oorsprong woningen van edelen. Ze konden zoveel verschillende gedaanten aannemen dat het woord ‘kasteel’ een containerbegrip vormt. Eronder vallen gebouwen die in vorm en functie sterk variëren, van bescheiden hofstede of boerderij tot een omvangrijk complex met torens, verdedigingsmuren en grachten. Door de tijd heen traden er sterke veranderingen op in vormgeving, functie en betekenis van kastelen. Een werkbare omschrijving geeft Diana Spiekhout, waarvan met name de tweede functie hier van belang is:

15

Een kasteel is een middeleeuws bouwwerk met een vorm van militair-functionele of symbolische verdedigingsarchitectuur dat één of meer van de volgende functies bezit: (1) de functie van een militair hoofdkwartier c.q. controlepost; (2) de functie van representatieve woon- of verblijfplaats; (3) de functie van juridisch en bestuurlijk-administratief centrum; (4) de functie van economisch centrum c.q. bescherming van naburige economische activiteiten.¹⁷

De analyse beperkt zich in dit artikel tot kastelen op het platteland die zijn ontstaan vóór 1500 en oorspronkelijk bezeten of bewoond werden door een edele.¹⁸ De meeste kastelen in Zeeland waren kleine omgrachte versterkte huizen, al dan niet voorzien

16 M. van den Broeke, *Buitenplaatsen in Noordgouwe. Hofsteden, luthoven en landhuizen* (Delft, 2014); M. van den Broeke, ‘Hofsteden en buitenplaatsen op Duiveland’, *Kroniek van het land van de zeemeermin (Schouwen-Duiveland)* 32 (2017), 18-33. Voor Zuid-Beveland ontbreekt een overzicht vooralsnog.

17 A.G.M. Spiekhout, *Het middeleeuwse kastelenlandschap van het Oversticht. De ontwikkeling van bishoppelijke burchten, adellijke huizen en versterkingen in relatie tot het landschap en de samenleving in Noordoost-Nederland tussen 1050 en 1450* (Groningen, 2020), 42-46. Zie verder Janssens, Kylstra-Wielinga en Olde Meierink, red., *1000 jaar kastelen in Nederland*; Van Steensel, *Edelen in Zeeland*, 391-397. De definitie die de Nederlandse Kastelenstichting hanteert, is uitgebreider; www.kastelen.nl (ge raadpleegd op 21 december 2020).

18 Ik laat hier de vele mottekastelen die Zeeland heeft gekend buiten beschouwing omdat die uit een heel andere periode dateren. Wel valt op dat enkele latere kastelen en zelfs zeventiende-eeuwse buitenplaatsen een motte op of bij hun terrein handhaafden. Voorbeelden zijn Sandenburgh bij Veere, Hasenberg en Sint Jan ten Heere bij Aagtekerke en Nieuwerve bij Ritthem. Dit wijst erop dat mogelijk de aanwezigheid van (resten van) die mottes afstraalde op het latere gebouw.

van een woontoren en een of meer (trap-)torens. In Zeeland lagen in de vijftiende eeuw ongeveer 45 kastelen die aan deze omschrijving voldeden.¹⁹

De Zeeuwse adel kende in de Middeleeuwen niet zulke duidelijke grenzen als in andere gewesten het geval was. Adeldom in Zeeland verkreeg men door geboorte via de vader óf de moeder. Als de vier grootouders allen edelen waren, genoot men volledige adeldom. Om die status te behouden, moesten edelen een passende levensstijl voeren. Een onderdeel daarvan was grondbezit, dat een solide financiële basis en sociaal aanzien verschafte. Ook het bezit van een kasteel of een ambachtsheerlijkheid vormde onderdeel van een adellijke levensstijl. Tot slot droegen ook honorifieke privileges bij aan de edele status, zoals (ambachtsheerlijke) titels, familiewapens en het jachtrecht, al was dat laatste in Zeeland niet afhankelijk van adeldom maar van grondbezit.²⁰

16 Anders dan in bijvoorbeeld Holland of Utrecht, kende Zeeland ten tijde van de Republiek geen ridderschap. Het was vooral een persoonlijke sociale en juridische status die bepaalde voorrechten en verplichtingen met zich meebracht. Adeldom werd bepaald door gewoonte en de mogelijkheid om een adellijke levensstijl te voeren. De grenzen van de adellijke populatie waren daardoor moeilijk te stellen. De verscheidenheid in politiek, economisch en sociaal opzicht was groot. Edelen in Zeeland vormden een statusgroep, op basis van een gedeelde juridische status en daarbij behorende leefwijze.

De adel verloor haar dominante positie in bestuurlijke instellingen in de periode 1400-1550. De meeste edele geslachten waren in de loop van de zestiende eeuw uitgestorven of naar elders vertrokken. Ook verloren veel kleine ambachtsheren geleidelijk hun edele status doordat ze niet langer in staat waren om een adellijke levensstijl te voeren. Dit proces werd versterkt door externe factoren als staatsvorming, verstedelijking en commercialisering, die alle een nivellerende werking hadden op de positie van de adel in de samenleving. Ook speelden de zogenoemde 'kwade Zeeuwse lenen' een rol: dit hield in dat ambachtsheerlijkheden, anders dan bijvoorbeeld in Holland, konden worden gesplitst. In combinatie met het Zeeuwse erfrecht, dat aan iedere erfgenaam een gelijk aandeel toekende, kon dit leiden tot versnippering van het bezit. De resterende families hadden zich weliswaar weten te handhaven, maar dat uitte zich niet langer in veel macht en kastelenbezit.

In de beginjaren van de Opstand ontstond onder enkele Zeeuwse edelen de wens om zich in de nieuwe Statenvergadering vertegenwoordigd te zien. De praktijk was gegroeid dat alleen stadhouder prins Maurits als Eerste Edele in dat college was vertegenwoordigd. Om hun eisen te onderstrepen, stelden twee van hen een lijst op van zestien adellijke personen in het gewest, afkomstig van tien families. Deze poging om edelen als groep meer invloed in de Staten te geven, bleef onvruchtbaar. Hierdoor

¹⁹ Van Steensel, *Edelen in Zeeland*, 391-397.

²⁰ Van Steensel, *Edelen in Zeeland*, 61-65.

bleven er weinig mogelijkheden over om zich sociaal te onderscheiden en verloren ook de kastelen, voor zover nog in adellijk bezit, veel van hun betekenis. Dit kan het verdwijnen van de laatste adellijke geslachten hebben bespoedigd.²¹

Zuid-Beveland

Zuid-Beveland was samengesteld uit een paar oude bedijkingen en vele kleinere polders. Midden zestiende eeuw was met name aan de oostkant een groot gedeelte ondergelopen, waarbij ook de stad Reimerswaal gaandeweg moest worden verlaten. Goes was de hoofdstad van het eiland en vervulde vooral een regionale functie als markt en dienstencentrum. Begin zeventiende eeuw lagen er rond Goes verschillende zogeheten speelhoven of kleine pleziertuinen. Verder van de stad af lagen wat grotere hofsteden en enkele kastelen. De meeste daarvan waren in bezit van personen die daar (vermoedelijk) hun hoofdzetel hadden.

Van Boxhorn noemt in zijn *Chroniik van Zeeland* (1644) negentien ambachtsheerlijkheden op Zuid-Beveland. Deze waren verdeeld over meerdere ambachtsheren, maar hij vermeldt ze niet allemaal. Ook de stad Goes had enkele ambachten in bezit. Van de personen die hij wel noemt, waren er vier niet en vijftien wel van adel. Edele bezaten dus een belangrijk deel van de Bevelandse ambachten, al is niet precies te achterhalen hoe groot dat aandeel was. Verder lagen er veel verdrongen ambachten op het eiland, die over een groot aantal heren waren verdeeld. Van Boxhorn vermeldt daarbij drie adellijke namen (Van Tuyll van Serooskerken, jhr. Bruninck van Wijngaerden en de heer van Cruyningen) en twee niet-adellijke, beide vooraanstaande heren uit Middelburg die in het plaatselijke en regionale bestuur zaten: Huysen en Van Reygersberge.²²

Hoe verhoudt zich dit tot de kastelen? Hoewel er ten minste 28 kastelen op Zuid-Beveland hebben gestaan, was daar eind zestiende eeuw weinig meer van over door uitsterven van de eigenaren, afbraak en overstromingen.²³ Een overzicht van aantallen en eigendomsgeschiedenissen is moeilijk te krijgen. Wel zijn er drie con-

21 Deze lijst werd opgesteld door Hendrik van Tuyll van Serooskerken en prins Maurits. Het ging om leden van de families Van Schengen, Ruychrock van de Werve en Van Waarde, die echter alle waren vertrokken of bijna uitgestorven. Verder Van Borssele van Spreuwensteyn en Boshuizen, die bijna geen land en rechten meer bezaten. De andere vijf waren Van Tuyll van Serooskerken, Peters genaamd Cats, Van Cats, Van Wijngaerden en Van Wissenkerke. Daarnaast waren er drie katholieke geslachten: Van Grijskerke en De Vriese op Walcheren en Van Baerland op Zuid-Beveland. De overige edele geslachten waren van lage adel of mogelijk meer aan de burgerij verbonden: De Soete van Haultain, Van Berchense, Manmaeker, Van Vosbergen, De Mauregnault en Van Hes van Piershil. S. Groenveld, 'De Oranjes als markiezen van Veere. Hun politieke invloed in Zeeland en de stad Veere, 1581-1702' in: G. van Herwijnen, red., *Borsele Bourgondie Oranje. Heren en markiezen van Veere en Vlissingen 1400-1700* (Hilversum, 2009), 125-126. Zie ook K. Heeringa, 'Zeeuwsche jonkers in de zeventiende eeuw', *Bijdragen voor vaderlandse geschiedenis en oudheidkunde*, 5de reeks, 7 (1920), 129-139.

22 Van Boxhorn, *Chroniik van Zeelandt*, 423-425.

23 Van den Broecke, *Middeleeuwse kastelen*, 165-262.

temporaire bronnen die een indruk kunnen geven. In *Speculum Zelandiae* staan vier kastelen afgebeeld. Allereerst zijn dat het kasteel Ellewoutsdijk en dat van Baarland, beide met 'heerlijkheid', ofwel het gelijknamige dorp waarvan de ambachtsheerlijke rechten vermoedelijk in bezit waren van de kasteel eigenaar.²⁴ De andere twee zijn Maelstede en Bruelis, beide bij Kapelle. Dit was niet alles, want Van Boxhorn duidt acht huizen op Zuid-Beveland aan als 'ridderhofsteden', die in dit verband kasteel worden genoemd. Naast de al genoemde kastelen Ellewoutsdijk, Maelstede en Bruelis zijn dit bij Kruiningen het Huys te Kruiningen en Voorhout, het Huys te Schenge in 's-Heer Arendskerke, Gistellis in Kapelle en het Huys te Werve in 's-Heer Hendrikskinderen. Een andere kroniekschrijver, Jacob van Grijpskerke, vermeldt er zeven die halverwege de zeventiende eeuw nog bestonden.²⁵

18

Van de acht die Van Boxhorn noemt, waren er halverwege de zeventiende eeuw zeven in bezit van edelen. De drie kastelen in Kapelle waren eigendom van respectievelijk Pieter van Tuyll van Serooskerken (Maelstede), Hendrik van Tuyll van Serooskerken (Gistellis) en Philibert van Kats (Bruelis). Drie waren van niet-Zeeuwse edelen. Het Huys te Schenge was van Willen van Schagen, lid van de Hollandse ridderschap. Dit huis werd waarschijnlijk niet meer gebruikt, want Van Grijpskerke vermeldt slechts dat het 'noch in zijn mueren [stond]'.²⁶ De eigenaren van het huis Voorhout waren de erfgenamen van Louys de la Kethulle, heer Van Ryhove, de vroegere gouverneur van Bergen op Zoom en afkomstig uit een adellijk geslacht uit de Zuidelijke Nederlanden. Het Huys te Kruiningen was in 1612 na het overlijden van de laatste mannelijke Van Cruyningen in handen gekomen van diens dochter Louise van Cruyningen, die in 1630 trouwde met Philippe de Recourt, afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden.²⁷ In beide gevallen betrof het edelen die na de Reformatie katholiek bleven. De enige niet-edelen onder de Zuid-Bevelandse kastelenbezitters waren de erfgenamen van de Goese burgemeester Cornelis Gillissen van Watervliet (Ellewoutsdijk).²⁸

De genoemde schriftelijke bronnen laten het slot Baarland merkwaardigerwijs buiten beschouwing. Toch was dit een van de weinige kastelen in Zeeland die tot ver in de achttiende eeuw in handen van adellijke bezitters bleven. In 1662 overleed Jan van Baerland, ambachtsheer van Baarland. Zijn twee dochters woonden waarschijnlijk niet in Zeeland. De oudste dochter Magdalena was gehuwd met Filips de Recourt *dit* De Licques, baron van Wissekerke en heer van Rupelmonde. Dochter Catharina

²⁴ Vergelijk Van den Broecke, *Middeleeuwse kastelen*, 186-193 en 171-177; M.F. Lantsheer, *Zelandia Illustrata*, (Middelburg, 1878), 118-121 en 112-114.

²⁵ Van Grijpskerke, *'t Graafschap van Zeeland*, 253-256. Het Huys te Werve ontbreekt in diens overzicht. Nog bestaand waren Bruelis, het Huys te Ellewoutsdijk, Gistellis, Voorhout, het Huys te Kruiningen, Maelstede en het Huys te Schenge.

²⁶ Van Grijpskerke, *'t Graafschap van Zeeland*, 256.

²⁷ A.F.N. De Recourt Du Sart, *Généalogie de la maison de Recourt* (Reims, 1782), 56.

²⁸ Van Boxhorn, *Chroniek van Zeelandt*, 425.

19

Afb. 2. Het kasteel Te Werve in 's-Heer Hendrikskinderen (ets, Hendrik Spilman naar Cornelis Pronk, 1743; coll. Zeeuws Archief, *Zelandia Illustrata II*, inv.nr. 1486)

(overleden 1643) was gehuwd met Johan VIII graaf van Groesbeek. Deze was waarschijnlijk een van de katholieke edelen die na afloop van het Twaalfjarig Bestand naar de Zuidelijke Nederlanden uitweken. Het kasteel vererfde waarschijnlijk via de jongste dochter, want midden achttiende eeuw was er sprake van een gravin van Groesbeek die ambachtswrouwe was van Baarland en er in de zomermaanden woonde.²⁹

De overgang van kastelen van adellijk naar burgerlijk bezit is te illustreren aan de hand van vier voorbeelden, die gezamenlijk een voldoende representatief beeld geven. Het Huys te Werve bij 's-Heer Hendrikskinderen, ook genoemd door Van Boxhorn, is een voorbeeld van de wijze waarop edelen hun macht en statussymbolen verloren (afb. 2). Dit was sinds 1447 onderdeel van het grafelijke leen waaronder ook de heerlijkheid 's-Heer Hendrikskinderen viel. Jan Ruychrok, een hoge ambtenaar in

²⁹ F. Nagtglas, *Zelandia Illustrata, tweede deel* (Middelburg, 1878), 120, 124; Livia Snauwaert m.m.v. Peter De Wilde, *Het kasteel van Wissekerke te Bazel* (Gent, 2003), 21; <http://www.tonlensvelt.nl/groesbeek.html> (geraadpleegd 15 juli 2021); De Recourt Du Sart, *Généalogie de la maison de Recourt*, 56.

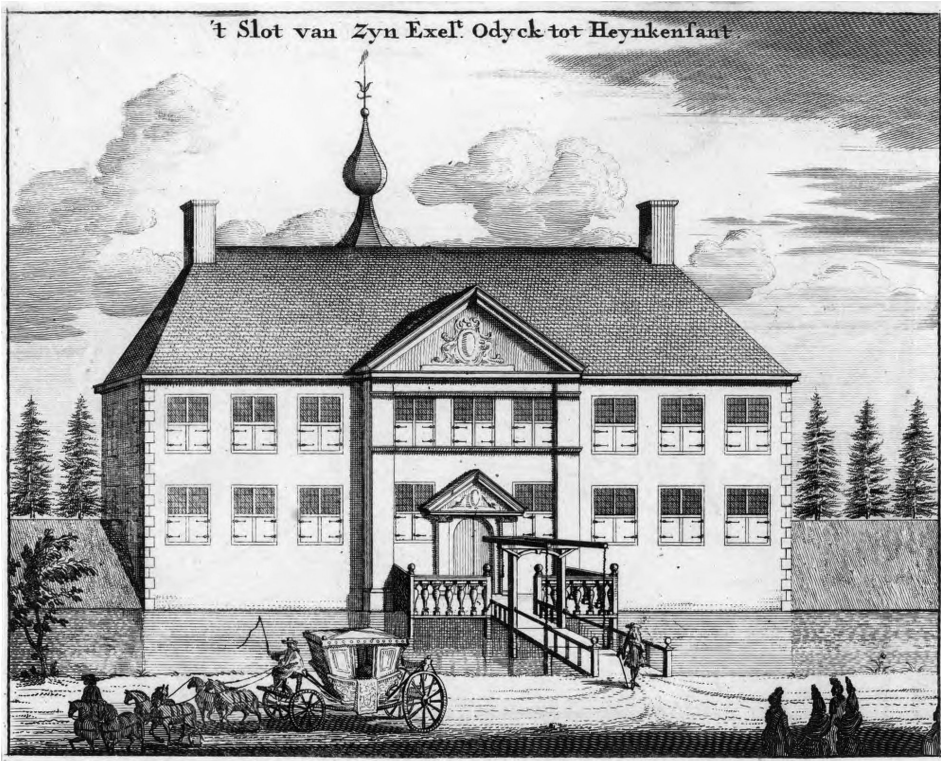

Afb. 3. Kasteel Maelstede in Kapelle (gravure uit *Speculum Zelandiae*, ca. 1660; coll. Zeeuws Archief, *Zelandia Illustrata II*, inv.nr. 2332)

dienst van het hof van Bourgondië, werd in 1453 eveneens beleend met het kasteel Te Werve in Rijswijk en noemde zich vanaf toen Ruychrok van de Werve. Naar hem kreeg het kasteel op Zuid-Beveland ook de naam Huys te Werve. De latere Ruychroks genoten een adellijke status. Ambacht en kasteel vielen uiteen voor 1602, toen Joost Ruychrok van de Werve zijn ambacht 's-Heer Hendrikskinderen verkocht aan Cornelis Gillissen Brouwer, over wie later meer. Het kasteel kwam in 1642 via Joosts kleindochter Johanna in handen van Robbrecht van Schilperoort, burgemeester van Bergen op Zoom. Zijn gelijknamige zoon gebruikte het kasteel als buitenverblijf en liet er een fraaie tuin aanleggen.³⁰

Een ander voorbeeld is Maelstede in Kapelle (afb. 3). Dit was in bezit van de familie Van der Maelstede uit het Land van Hulst, die in de vijftiende eeuw uitstierf.

30 L.M. Hollestelle LMz., 'Het kasteel van 's-Heer Hendrikskinderen', *Historisch jaarboek voor Zuid- en Noord-Beveland* 12 (1986), 51-70.

Afb. 4. Het kasteel Barbestein in Heinkensand (gravure uit *M. Smallegange, Nieuwe cronyk van Zeeland, Middelburg, 1696*; coll. Zeeuws Archief, *Zelandia Illustrata II*, inv.nr. 1504)

Latere eigenaren waren de van oorsprong Zierikzeese Van Tuyll van Serooskerkens, die ook ambachtsheren van Kapelle waren. Pieter van Tuyll, in 1644 als eigenaar genoemd, had drie dochters. Dochter Petronella erfde kasteel en ambacht, en trouwde met de Overijsselse edelman Herman Schaep. Zo kwamen beide kastelen in bezit van personen die buiten Zeeland woonden.³¹

Bruelis, eveneens in Kapelle, kwam na het uitsterven van de familie Van Bruelis in handen van de familie Van Kats, door het huwelijk van Maria van Bruelis met Willem van Kats in 1509. Deze familie bleef er eigenaar van tot het eind van de zeventiende eeuw. Ook dit kasteel kwam vervolgens via huwelijken in handen van edelen

³¹ W.E.P. van IJsseldijk, *De geschiedenis van Kapelle (Z.B.)* (Kapelle, 1968), 87-94; B. Oele, 'Ter Maelstede in Zuytbevelant', *Historisch jaarboek voor Zuid- en Noord-Beveland* (1977), 47-57; Van den Broecke, *Middeleeuwse kastelen*, 231-238.

uit het oosten van de Republiek.³² Barbestein in Heinkenszand was van de familie Van Schenge, die tijdens de Nederlandse Opstand Spaansgezind en katholiek bleven. Hun goederen werden door de Staten van Zeeland verbeurdverklaard en aan particulieren verkocht. In 1607 verzocht Joos van Schenge tevergeefs om teruggave van zijn Zeeuwse bezittingen. Zo kwam het in handen van Jacob Valcke, heer van Kats en Wolphaartsdijk, en een voornaam staatsman in de beginjaren van de Opstand. Latere eigenaren waren de uit Goes afkomstige familie Van der Nisse. Cornelis van der Nisse (overleden 1658) liet het oude kasteel ingrijpend verbouwen in de toen gangbare classicistische stijl (afb. 4). Leden van deze niet-adellijke familie bekleedden voornaam functies in het gewestelijke bestuur, en het moderne landhuis Barbestein onderstreepte die status.³³

22

De plaats van de vertrokken of uitgestorven edelen werd ingenomen door rijk geworden stedelingen, zoals Gillis Cornelissen Brouwer (ca. 1529-1591). Deze schatrijke brouwer uit Goes kocht samen met zijn oudste zoon Cornelis Gillissen een groot aantal landerijen op uit adellijk bezit, evenals enkele heerlijkheden. Zo kochten ze van de markies van Veere (de Oranjes) de heerlijkheden 's-Heer Abtskerke en Sinoutskerke, en van de families Van Cats, Van Cruyningen en Van Schenge onder andere delen van Kats, 's-Heer Arendskerke, 's-Heer Hendrikskinderen, Heinkenszand, Sint-Joosland, Wemeldinge en Wolphaartsdijk. Verder investeerde Gillis in de droogmaking van polders, waarin hij als grondbezitter vaak ook als gezworene deel uitmaakte van het bestuur. Behalve deze bezittingen beschikte hij over een grote veestapel, die werd geweid op de vele schorren en vronen die Zuid-Beveland rijk was.³⁴

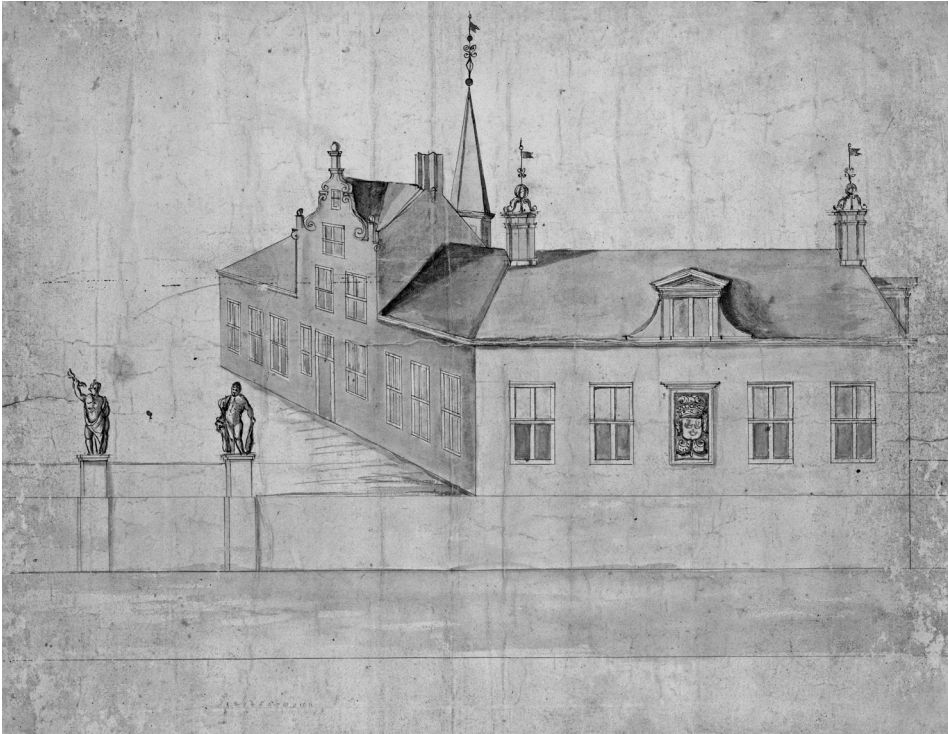
Door deze combinatie van heerlijkheden, bestuursfuncties en veehouderij is hij te kenmerken als een welgestelde grondbezitter. Hoewel hij zijn hoofdverblijf in Goes had, liet hij in 1588 in Heinkenszand een omgracht huis bouwen om zijn nieuwe status te onderstrepen en van waaruit hij zijn heerlijkheden en landerijen kon beheren. Dit huis, dat tot stand kwam op de plaats van een oudere hofstede, kreeg de naam Watervliet.³⁵ Na het overlijden van Gillis erfde zijn oudste zoon Cornelis, behalve de woning in Goes, de 'lantstede De Oude Brouwerie' in de Heinkenszandse Oosterguipolder. Een landstede is op te vatten als een huis van enig aanzien, dat eigendom was van iemand uit de stad. Het was een boerderij met een ruimte voor de eigenaar, al dan niet in de vorm van een aparte kamer. Landsteden dienden niet alleen als zomerverblijf, maar primair als jachthuis voor de wintermaanden en als administratiekan-

32 Van IJsseldijk, *De geschiedenis van Kapelle*, 94-99; Van den Broecke, *Middeleeuwse kastelen*, 239-243.

33 Van den Broecke, *Middeleeuwse kastelen*, 199-202.

34 M.J. van den Berge, 'Het Hof Watervliet te Heinkenszand van 1588 tot 1612. Functie en plaats van huis en bewoners', *Historisch jaarboek voor Zuid- en Noord-Beveland* 4 (1978), 7-14.

35 Mogelijk had er eerder een huis gestaan dat werd bewoond door zijn vader, Cornelis Gillissen Brouwer, die zich in 1572 vestigde in Goes. Van den Berge, 'Het Hof Watervliet te Heinkenszand van 1588 tot 1612', 7-14.

23

Afb. 5. Het huis Watervliet in Heinkenszand (tekening, ca. 1630; coll. Gemeentearchief Goes, archief Families Brouwer, Van Watervliet en De Perponcher Sedlnitzky, inv.nr. HTAoo2888)

toor voor het beheer van de landerijen.³⁶ Cornelis Gillissen verpachtte het huis Watervliet. Als burgemeester van Goes had hij eveneens in die plaats zijn hoofdverblijf, maar later nam hij Watervliet als hoofdverblijf in gebruik en ging zich naar dat huis noemen. Vanaf 1609 komt hij in de bronnen uitsluitend nog voor onder de naam Van Watervliet. De herinnering aan de brouwers in zijn voorgeslacht maakte plaats voor deze verwijzing naar zijn grondbezit en hofstede.

Cornelis' gelijknamige zoon Cornelis van Watervliet (1592-1636) liet het huis nog verder verfraaien, onder meer door de aanbouw van een moderne vleugel in classicistische stijl (afb. 5). Evenals zijn vader was hij burgemeester van Goes. Zijn zoon Cornelis (1631-1669) erfde Watervliet, waar hij rond 1650 ging wonen, alsook het slot te

³⁶ Van den Broeke, *Buitenplaatsen in Noordgouwe*, 43-45. Over Cornelis Gillissen Brouwer: R. Baetens en C. Dekker, *Geld in het water. Antwerps en Mechels kapitaal in Zuid-Beveland na de stormvloed in de 16^e eeuw* (Hilversum, 2010), 217.

Ellewoutsdijk. De laatste Van Watervliet die het huis bezat, was Cornelis' broer Emery (ca. 1634-1685). Na diens kinderloze overlijden ging het bezit over in handen van zijn zuster Anna Maria, gehuwd met Cornelis de Perponcher Sedlnitsky, heer van Wolphaartsdijk, en afkomstig uit een geslacht van hoge militairen, dat zich had gevestigd in Goes en daar deel was gaan uitmaken van de regentelite.³⁷

Uit deze voorbeelden blijkt dat er verschillende oorzaken waren waardoor een kasteel in handen van een niet-adellijke eigenaar kon komen. Zowel uitsterven in mannelijke lijn als huwelijken met niet-adellijke personen konden een oorzaak zijn, maar ook confiscatie in oorlogstijd en het vertrek van een familie uit het gewest. De gegeven voorbeelden kregen voor hun nieuwe eigenaren de functie van zomerverblijf en gingen daardoor deel uitmaken van de cultuur van het buitenleven zoals die in de loop van de zeventiende eeuw opkwam onder stedelingen. Van de vier kastelen kreeg Barbestein een modern uiterlijk. De andere behielden hun kasteelkenmerken als torens, poorten en een gracht.

24

Walcheren

Op Walcheren waren de steden en de stedelijke burgerij dominant aanwezig op het platteland. De ambachtsheerlijkheden waren er in overgrote meerderheid in handen van de steden en van burgers. Van de 31 heerlijkheden die Van Boxhorn op Walcheren noemt, waren er tien in bezit van Middelburg, twee van Vlissingen en zeven van de prins van Oranje (inclusief de markizaten Veere en Vlissingen). Van de acht particuliere bezitters die hij noemt, waren er vier van adel en vier niet, maar deze lijst is onvolledig.³⁸ Kortom, de steden en de burgerij hadden het heft in handen. Is dat beeld ook te zien bij het bezit van kastelen?

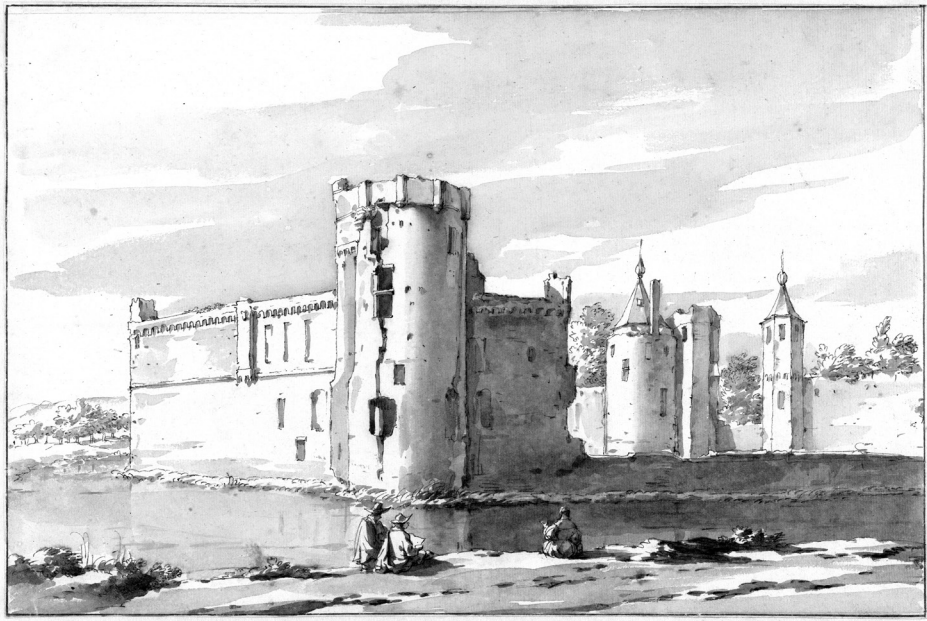
Hoewel er op Walcheren ten minste veertien kastelen hebben gestaan, waren daar aan het eind van de zestiende eeuw weinig meer van over. Van Boxhorn duidt in 1644 vier huizen aan als 'ridderhofsteden': het Huis te Souburg of slot Sint-Aldegonde, dat eigendom was van de stad Middelburg, het kasteel Zandenburg bij Veere, eigendom van de prins van Oranje en 'leggende vervallen', en tot slot Popkensburg en Westhove.³⁹ Omstreeks dezelfde tijd vermeldt Jacob van Grijpskerke in *'t Graafschap Zeeland* zestien 'ridderhofsteden' of 'adellijke huizen', waarvan er nog zes in wezen waren: naast de al genoemde waren dit Nieuwenhove en het Huis te Meliskerke, dat echter waarschijnlijk pas begin zeventiende eeuw is gebouwd.⁴⁰ Om na te gaan hoe kastelen op Walcheren van adellijk in burgerlijk bezit zijn overgegaan, komen de voorbeelden

37 M.J. van den Berge, *Watervliet, een verdwenen landjuweel* (Goes, 1977); Van den Broecke, *Middeleeuwse kastelen*, 202-206.

38 Van Boxhorn, *Chroniik van Zeelandt*, 298-299. De lijst is onvolledig omdat de houders van kleinere ambachtsparties er niet in genoemd worden.

39 Van Boxhorn, *Chroniik van Zeelandt*, 299.

40 Van Grijpskerke, *'t Graafschap van Zeeland*, 239-261; Van den Broeke, *'Het pryel van Zeeland'*, 90-91.

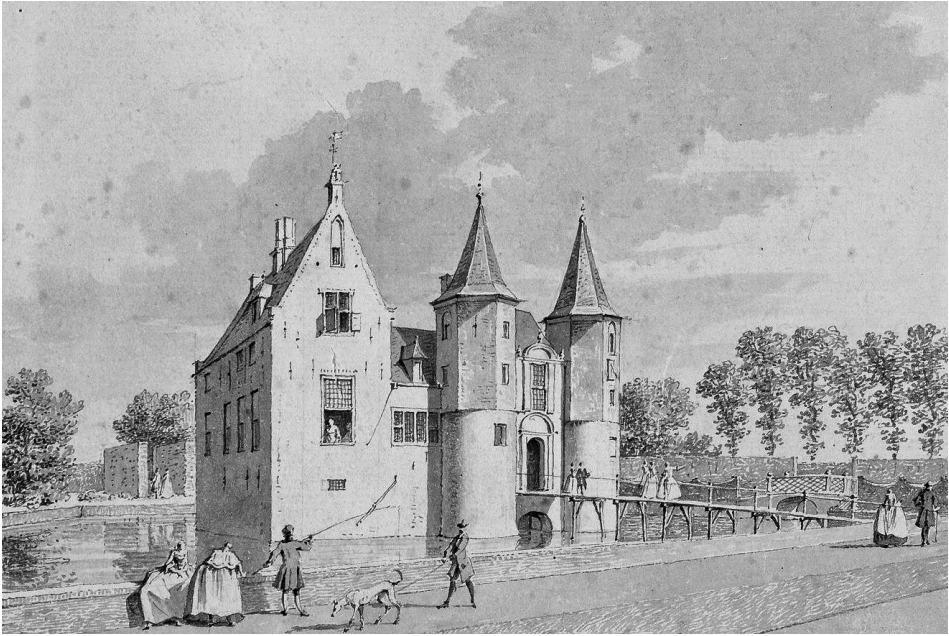
Afb. 6. Het kasteel te West-Souburg (tekening, J. van der Ulft (toeschrijving), 1663; coll. Rijksmuseum Amsterdam, objectnr. RP-T-1896-A-3122)

het kasteel te West-Souburg, Popkensburg, Der Boede en Ter Hooge nader aan de orde. Westhove blijft buiten beschouwing omdat dat geen adellijk bezit was maar een uithof van de Middelburgse abdij.

Het kasteel te West-Souburg kwam vermoedelijk in het begin van de vijftiende eeuw tot stand als woning van de ambachtsheer van het gelijknamige ambacht (afb. 6). Aanvankelijk waren de ambachtsheren leden van de adellijke familie Van Borssele. Na het kinderloos overlijden van Adriaan van Borssele in 1468 kwamen kasteel en heerlijkheid in bezit van zijn weduwe Anna van Bourgondië. Na haar overlijden in 1508 bleef het in bezit van die familie. De laatste Van Bourgondië die het kasteel bewoonde, was Anthonie, heer van Wakken en Kapellen. Hij was luitenant-admiraal van Vlaanderen en van 1568 tot zijn dood in 1573 luitenant-admiraal van Holland, Zeeland en Vlaanderen.⁴¹

Van Bourgondië verkocht het kasteel met de ambachtsheerlijkheid in 1567 aan de Veerse baljuw Jeronimus de Rollé. Dit had mogelijk te maken met de groeiende onrust in Zeeland aan de vooravond van de Opstand. Toen in 1572 Veere en Vlissingen

41 A.J. van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, tweede deel (Haarlem, 1855) 1092-1093.

Afb. 7. Kasteel Popkensburg in Sint Laurens (tekening, C. Pronk (toeschrijving), 1743; coll. auteur)

de kant van de prins van Oranje kozen en Staatsgezinde troepen Middelburg belegerden, leidde dit op heel Walcheren tot schermutselingen en plunderingen. De Rollé koos de kant van de opstandelingen, waardoor zijn kasteel een strategische betekenis kreeg bij de belegering van Middelburg. Het kwam kortstondig in handen van het Spaanse leger, waarna de Staatsgezinden het heroverden. Om te voorkomen dat het kasteel door de Spaanse troepen gebruikt zou kunnen worden, staken de Staatsgezinden het in april 1573 in brand. De Rollé sneuvelde een maand later. De erfgenamen verkochten de ruïne in 1578 aan Philips van Marnix, heer van Sint-Aldegonde, die een deel van de voorburch liet herstellen en als woning in gebruik nam. Zijn dochter Walburga verkocht kasteel en heerlijkheid in 1638 aan de stad Middelburg, die het gebouw vervolgens verhuurde.⁴² Hier was (dreigend) oorlogsgeweld aan het begin van de Opstand voor de adellijke eigenaar de aanleiding om zijn kasteel te verkopen.

Rond dezelfde tijd deed een andere telg uit het geslacht Van Bourgondië zijn kasteel Popkensburg in Sint Laurens van de hand (afb. 7).⁴³ Het dorp bij het kasteel was

⁴² J.J.B. Kuipers, 'Het kasteel van Souburg en zijn bewoners', in: I. Schoups en A. Wiggers, red., *Philips van Marnix van Sint Aldegonde* (Antwerpen, 1998), 69-80.

⁴³ Van den Broeke, 'Het pryee van Zeeland', 160.

ooit ontstaan rond de slotkapel, toen het kasteel in bezit was van de adellijke familie Van Bourgondië. In 1558 overleed eigenaar Maximiliaan van Bourgondië en hij liet veel schulden na. Zijn erfgenamen verkochten het kasteel aan de edelen Arend van Valckestejn en Philibert van Tuyll van Serooskerken, elk voor de helft. De ambachtsheerlijkheid zelf bleef in bezit van de familie Van Bourgondië tot Karel van Bourgondië deze in 1612 samen met die van Brigdamme verkocht aan de stad Middelburg.⁴⁴ Het kasteel, zonder heerlijkheid, kwam vervolgens in 1631 in handen van Walter Fourmenois. Over deze persoon is weinig bekend. In het Middelburgse stadsbestuur vervulde hij in ieder geval geen functies. Hij werd later wel jonkheer genoemd, maar onduidelijk is of hij werkelijk van adel was of dat dit hem werd toegedicht. Zijn vader Jean Fourmenois was afkomstig uit Antwerpen en zijn moeder Hortensia del Prato had Italiaanse wortels. In 1653 erfde Walters zuster Catharina het kasteel. Zij was gehuwd met de niet-adellijke Pieter (Boudaen) Courten (1594-1668). Deze was een kleinzoon van de lakenhandelaar Guillaume Courten uit het Zuid-Nederlandse Mennen. Het bleef tot ver in de achttiende eeuw in bezit van deze familie.⁴⁵

27

Het kasteel was begiftigd met enkele voorrechten die het in de late Middeleeuwen een bijzondere status hadden verschaft. Mattheus Smallegange merkte in zijn *Nieuwe cronyk van Zeeland* op dat de verheffing in 1401 tot onversterfelijk erflen en open huis van de graaf 'boven al het aensienlijkste [was] dat het beroemt maekt'.⁴⁶ Die lenen hadden weinig praktisch nut meer in de zeventiende eeuw en het open huis van de graaf moest als een relict uit het verleden worden beschouwd. Het is niet zeker of deze voorrechten ook in de ogen van Pieter Boudaen Courten het kasteel een voornaam glans gaven. Ongetwijfeld zal het kasteel door zijn prominente ligging langs een van de belangrijkste wegen van het eiland een begerenswaardig buitengoed geweest zijn. Toch is het niet aannemelijk dat Boudaen Courten nadrukkelijk een adellijke levensstijl nastreefde. Veeleer was hier sprake van een rijke koopman die het zich kon veroorloven op grote voet te leven. Onderdeel daarvan waren ook een familiewapen en een verzameling familieportretten.⁴⁷ Wel is opvallend dat in 1679 de toenmalige eigenaar van Popkensburg, Johan Boudaen Courten, de heerlijkheid kocht toen Middelburg deze op een veiling aanbood.⁴⁸ Maar ook dit zal waarschijnlijk meer met praktisch nut dan met streven naar een adellijke levensstijl te maken hebben gehad. De heerlijkheid als inkomstenbron sloot aan bij het bedrijfsmatige beheer van het landgoed Popkensburg, dat net als veel andere buitenplaatsen grotendeels bestond uit productiebossen en boomgaarden.

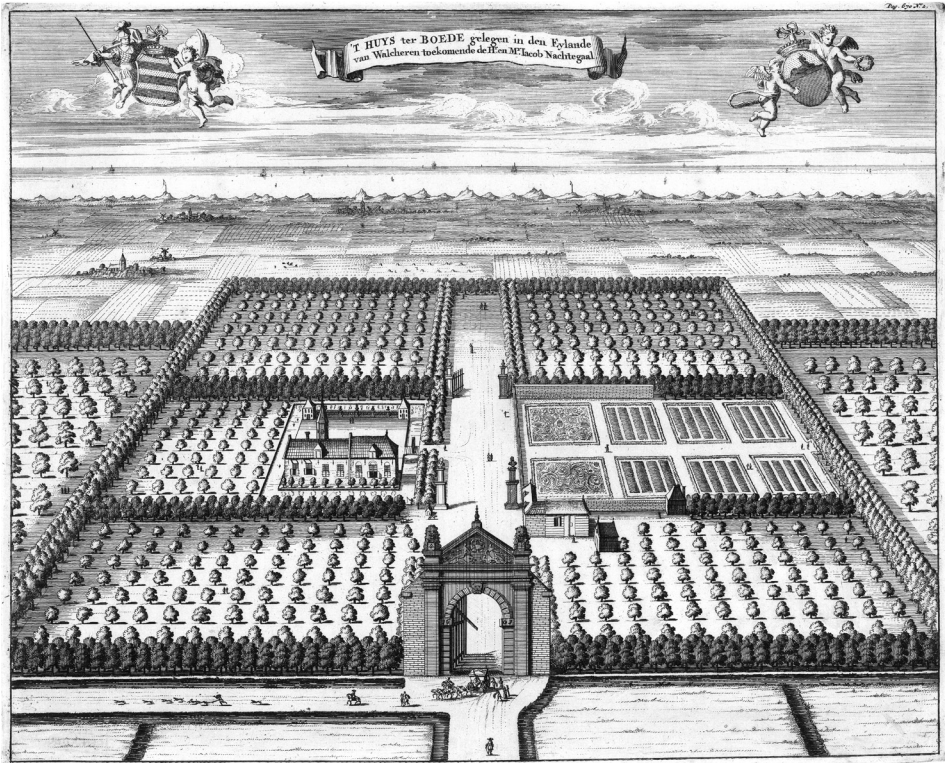
⁴⁴ Van den Broecke, *Middeleeuwse kastelen*, 42-49; E.H. Vogel-Wessels Boer, 'Popkensburg', *Nehalennia* 402 (2006), 26-41.

⁴⁵ Van den Broecke, *Middeleeuwse kastelen*, 42-49; Vogel-Wessels Boer, 'Popkensburg', 26-41.

⁴⁶ Smallegange, *Nieuwe cronyk*, 662.

⁴⁷ G. Wuestman, 'Het familie boeckje van Pieter Boudaen Courten (1594-1683)', *Bulletin van het Rijksmuseum* 53 (2005), 43-62.

⁴⁸ Van den Broeke, *'Het pryeeel van Zeeland'*, 103-104.

28

Afb. 8. Kasteel Der Boede in Koudekerke (gravure uit M. Smallegange, Nieuwe cronyk van Zeeland, Middelburg, 1696; coll. Zeeuws Archief, Zelandia Illustrata II, inv.nr. 160)

Een ander kasteel dat door zijn adellijke bezitter aan een burger verkocht werd, is Der Boede bij Koudekerke (afb. 8). Dit was lang eigendom geweest van de familie Van der Boede. Een van de laatste afstammelingen van dat geslacht, Adriana, huwde Symon Cornelisz van Grijpskerke en na haar overlijden in 1585 vererfde het bezit op haar dochter Anna van Grijpskerke. Uit haar tijd moet de poort dateren die op een prent in Smallegange is afgebeeld en het jaartal 1601 draagt. In 1616 verkocht ze het kasteel aan de Middelburgse koopman Anthony Godin. Deze familie was afkomstig uit Henegouwen of Artesië en werd verondersteld af te stammen van de graven van Valenciennes. De vader van Anthony, Jean Godin (1529-1600), afkomstig uit Valenciennes, werd ridder genoemd en was heer van Bréaugies. Hij was kolonel en gouverneur van het fort van Lillo tijdens het Spaanse beleg van Antwerpen. Na de verovering van die stad in 1585 werd hij gearresteerd en vluchtten zijn kinderen alle kanten uit. Enkele leden vestigden zich in Middelburg, anderen trokken naar Amsterdam en werden actief in de handel en de WIC. De reden voor Godin om het adellijke kasteel

te kopen lag in de voorname afkomst die de familie pretendeerde. Een voor de vroege zeventiende eeuw modern huis, een toren als mogelijke verwijzing naar de ouderdom en verder een luxe aankleding met zwanen en pauwen: die elementen maken van Der Boede zeker een voornaam landhuis. De trots van de bewoners blijkt er ook uit dat hun beider portretten zijn afgebeeld in een van de ramen van het huis. Er blijkt uit het uiterlijk weinig meer van een vroegere riddermatige oorsprong.⁴⁹ Hier was het omgekeerde aan de hand van wat er op Popkensburg gebeurde: Der Boede was een modern huis, in handen van iemand die een oude adellijke afstamming pretendeerde en waarschijnlijk daarom dit vroegere adellijke huis als buitenverblijf wilde hebben.

Opmerkelijk genoeg staat het kasteel Ter Hooge bij Middelburg niet in het lijstje van Van Boxhorn (afb. 9).⁵⁰ Dit was tot in de vijftiende eeuw in bezit van de adellijke families Van der Hooge en Van Borssele van Brigdamme. In 1448 kwam het in burgerhanden toen Adriaen Jacobsz uit Middelburg het kocht. De familie ging zich naar dit huis noemen en investeerde in een adellijke levensstijl. Het bleef in bezit van Adriaens nakomelingen in rechte lijn tot en met Pieter van der Hooghe die in 1607 overleed. Pieter van der Hooghe (voor 1547-1607) was rentmeester-generaal van Zeeland Bewesterschelde en van 1596 tot 1603 Representant van de Eerste Edele in de Staten van Zeeland. Zijn zoon Philips, de eerste die zich Van Borssele ging noemen, bezat een groot aantal ambachtsheerlijkheden maar bekleedde geen openbare functies, net zomin als later diens zoon Pieter van Borssele van der Hooghe (overleden 1666). Zij bleven het kasteel gebruiken als zetel. De laatste Van Borssele van der Hooghe die eigenaar van het kasteel was, was Philips Joseph, die er in 1669 werd geboren. Begin achttiende eeuw werd het verkocht aan een Middelburgse scheepskapitein.

29

De vormgeving van de kastelen week in de eerste helft van de zeventiende eeuw weinig af van die van burgerlijke landhuizen uit dezelfde periode. Dat blijkt bij beschouwing van de prenten uit *Speculum Zelandiae*. Van de zeven Walcherse huizen was alleen Ter Hooge een middeleeuws kasteel, de rest was allemaal nieuw gebouwd in de periode van ongeveer 1620 tot 1670. Alle waren ze in handen van kooplieden uit Vlissingen en Middelburg. Ter Hooge had in vergelijking met de andere huizen een wat ouderwets uiterlijk, dat mogelijk kwam doordat het niet of nauwelijks bewoond werd: de katholieke eigenaren woonden immers in Vlaanderen. Daardoor zal er geen noodzaak of mogelijkheid zijn geweest om het aan de eisen van de tijd aan te passen. Mogelijk zullen zij ook het behoud van het gebouw met zijn ridderzaal, kapel en toren van belang hebben gevonden voor de onderstreping van de ouderdom van hun geslacht. Van Grijpskerke merkt rond het midden van de zeventiende eeuw dan ook op: 'Het huys licht wat ongerepareerd, maar anders geheel in wesen'.⁵¹

49 Van den Broeke, *'Het pryeeel van Zeeland'*, 104.

50 Van Boxhorn, *Chroniik van Zeelandt*, 299; Van den Broeke, *'Het pryeeel van Zeeland'*, 101-103.

51 Van Grijpskerke, *'t Graafschap van Zeeland*, 246.

Afb. 9. Kasteel Ter Hooge in Koudekerke (gravure uit *Speculum Zelandiae*, ca. 1660; coll. Zeeuws Archief, *Zelandia Illustrata II*, inv.nr. 169)

Het kleine kasteel Nieuwerve bij Ritthem ten slotte illustreert dat soms ook zakelijke redenen een motief vormden om een voormalig adellijk huis te bewonen (afb. 10). Het kasteel Nieuwerve was tot het einde van de vijftiende eeuw in bezit van de familie Van Nieuwerve en lag in de heerlijkheid met die naam. In 1596 en 1607 kwam deze ambachtsheerlijkheid uit handen van de familie Van Bourgondië in bezit van de stad Middelburg. Het kasteel was mogelijk een onderdeel van die koop, want na de genoemde jaren bleek de stad Middelburg bezitter ervan. De stad kende de titel van ambachtsheer van Nieuwerve toe aan een lid van het stadsbestuur dat belast was met het besturen van de heerlijkheid. Vermoedelijk betrok deze functionaris het kasteel. De pachters in de zeventiende eeuw waren voor zover bekend overwegend functionarissen in het Middelburgse stadsbestuur. Al in 1597 verhuurde de stad drie gemeten land 'mette behuysinghe ende casteele van Nieuwerve'. Pieter van de Burcht, secretaris van Middelburg, pachtte het vanaf 1636. De omschrijving luidde toen 'de huysinghe van Nieuwerve met het boomgaardeken, dreve en ander land', in totaal ruim vier gemeten groot. De volgende pachter was Jacomina van Muylwijck, weduwe van Leonard Cats. Daarna nam Martinus Veth, burgemeester van Middelburg, er zijn intrek.

31

Afb. 10. Nieuwerwe bij Ritthem (tekening naar I. Hildemisse, 1695; coll. Zeeuws Archief, Zelandia Illustrata II, inv.nr. 936)

Zijn weduwe Catharina Cats, mogelijk de dochter van Leonard Cats, bleef vervolgens de pachtster. Het Slot Nieuwerwe was een klein gebouw zonder toren. Het huiseiland was omgracht en via een dreef bereikbaar vanaf de openbare weg. Van een tuin- of parkaanleg was geen sprake. Uiterlijk verschilde dit complex niet van andere kleine buitenverblijven, misschien afgezien van de gracht. Het is daarom niet aannemelijk dat de vroegere status als adellijke woning voor bewoners als Van de Burcht of Veth van groot belang was.⁵²

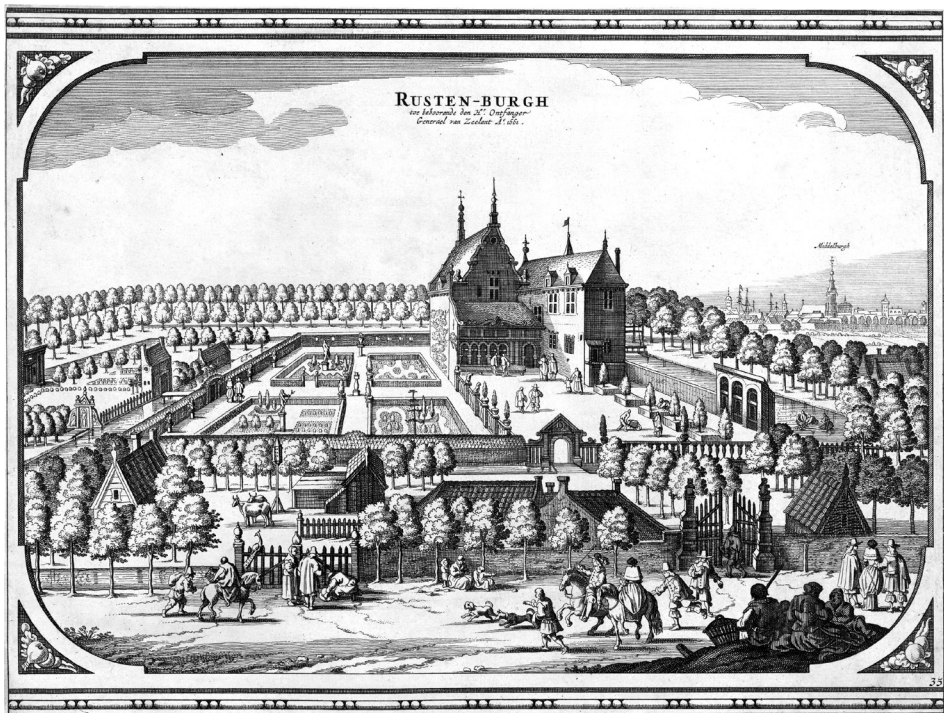
⁵² Van den Broeke, *'Het pryeeel van Zeeland'*, 106; B.J. de Meij, *De burgerlijke en kerkelijke geschiedenis van Ritthem, Welzinge en Nieuwerwe* (Middelburg, 1929), 58-61.

Uiterlijk

De vormgeving van een kasteel kan een aanwijzing zijn voor de vraag in hoeverre de eigenaar zijn status ermee wilde onderstrepen. Van oudsher hadden kastelen elementen als torens, kantelen, een poort en een gracht om daarmee de macht van de eigenaar te onderstrepen en een zekere mate van verdedigbaarheid uit te stralen. De vraag is dan ook, of kastelen deze kenmerken behielden nadat ze in burgerhanden waren gekomen en of hun vormgeving wezenlijk verschilde van nieuw gebouwde buitenhuizen.

Uit de selectie van Walcherse huizen waarvan afbeeldingen zijn opgenomen in *Speculum Zelandiae* wordt duidelijk hoe de verhoudingen lagen: van de zeven is er maar één een kasteel te noemen: de ‘ridderlijke hofstede’ Ter Hooge. De andere, Waterloooswerve, Swanenburg, Cranesteyn, Steenhove, Lammerenburg en Rusten-Burgh, waren nieuw gebouwde landhuizen van stedelingen. Hoewel ze onderling duidelijke verschillen vertonen, hebben ze enkele gemeenschappelijke kenmerken. Een met bomen beplante oprijlaan hoorde erbij, evenals een poort of poortgebouw, een voorhof en daarna een al dan niet omgracht plein.

32

Afb. 11. Het huis Rusten-Burgh bij Middelburg (gravure uit *Speculum Zelandiae*, 1661; coll. Zeeuws Archief, *Zelandia Illustrata II*, inv.nr. 765)

Afb. 12. Het huis Swanenburg bij Vlissingen (*gravure uit Speculum Zelandiae, 1661; coll. Zeeuws Archief, Zelandia Illustrata II, inv.nr. 2420*)

Dit was bijvoorbeeld het geval bij Rusten-Burgh, het buitenhuis van de ontvanger-generaal van Zeeland, Johan van der Stringe (afb. 11). Het huis was voorzien van een toren en stond op een eiland in een brede gracht. Voor zover met deze elementen werd aangesloten bij de vormgeving van kastelen, is het in dit geval alleen nog symbolisch: alles straalt uit dat hier het vermaak voorop staat. De rijkversierde poorten geven toegang tot siertuinen, waar kunstig gesnoeide hagen, beelden en priëlen staan.

Hetzelfde was het geval op Swanenburg, even buiten Vlissingen (afb. 12). Dit buitenhuis van de uit Vlissingen afkomstige Apollonius Ingels, geëmmiteerde in de Staten van Zeeland en de Admiraliteit, was tot stand gekomen na 1631. Het had een grote toren op de hoek van het huiseiland en een kleinere aan de andere kant van het huis. Een ommuurde siertuin nam de helft van het huiseiland in.⁵³ In dit opzicht sluiten deze buitenhuizen aan bij wat destijds een gangbare bouwwijze was in Vlaanderen en Brabant.⁵⁴

53 J. Simons, 'Swanenburg, slot en boerderij op Walcheren', *Nehalennia* 193 (2016), 10-17.

54 Vergelijk R. Baetens, 'De invloed van de Antwerpse *villa rustica* op de buitenplaatsen in de Verenig-

Tegelijkertijd behielden sommige kastelen laatmiddeleeuwse kenmerken zoals torens en grachten. Over Popkensburg vermeldt Smallegange eind zeventiende eeuw: ‘daerbinnen, hoewel van soo vele jaren oud, werd niet anders gesien dan dat dit huis noch vast in den haek, en van soo goede ordonnantie is, dat het vele nieuwe gebouwen overtreft’.⁵⁵ Er was geen noodzaak om het te moderniseren. Bij de herbouw van het kasteel van West-Souburg kreeg het voormalige poortgebouw een woonfunctie, terwijl het kasteel zelf werd gesloopt.

Daarnaast waren er voormalige adellijke huizen die door modernisering meer op ‘gewone’ landhuizen leken. Ter Linde bestond uit een gedeelte met een zadeldak en toren, en kreeg rond het midden van de zeventiende eeuw een uitbreiding met een aanbouw die getooid werd met een modern schilddak. Ook op Der Boede gebeurde dat: aanvankelijk was het een eenlaagshuis met siergevels en een toren. Later kreeg het een uitbreiding in een classicistisch aandoende vormgeving, voorzien van een schilddak. Hierin verschilden deze kastelen niet van bijvoorbeeld het Bevelandse huis Watervliet, dat nooit een kasteelfunctie of rol als adelijk huis heeft vervuld.

34

Op Zuid-Beveland was de situatie met betrekking tot de kastelen lange tijd anders: op de prenten in *Speculum Zelandiae* ontbreken de buitenhuizen van stedelingen.⁵⁶ Wel zijn er forse kastelen te zien, met dikke torens, kantelen en grachten. Weliswaar zijn ze voorzien van siertuinen die een zekere vermaaksfunctie aangeven, het blijven waarschijnlijk vooral statussymbolen. Dat ligt voor de hand in het geval van bijvoorbeeld Maelstede en Bruelis, die toen beide in handen waren van de familie Van Tuyll van Serooskerken. Op de prent in *Speculum Zelandiae* zijn in de muur van Maelstede zelfs ingemetselde kanonnen te zien, die de schijn van militaire weerbaarheid versterken. Ook andere Bevelandse kastelen behielden nog lang hun kasteelkenmerken, zoals het Huys te Werve in 's-Heer Hendrikskinderen.

Slot Baarland had volgens een prent in *Speculum Zelandiae* een eigentijds uiterlijk, zij het dat een de voorzijde kantelen waren geplaatst en ook de hoektorens waren gehandhaafd (afb. 13). De grote ramen in de buitengevels maken het echter een modern gebouw. Dit dateert mogelijk uit de tijd van Jacob van Baarland (overleden 1662), de laatste van zijn familie die in Zeeland woonde.⁵⁷ Barbestein daarentegen maakte in het midden van de zeventiende eeuw plaats voor een nieuw huis in classicistische stijl dat in niets herinnert aan een middeleeuws kasteel. Het ging hier om

de Provinciën in de zestiende en zeventiende eeuw’, in: P. Janssens, red., *Aristocratische residenties. Stadswoningen en buitenplaatsen in de provincie en het oude kwartier van Antwerpen (15de-21ste eeuw)* (Antwerpen, 2014), 37-58; R. Baetens, *Hoven van plaisantie. Het ‘soete’ buitenleven in de provincie Antwerpen 16de-20ste eeuw* (Antwerpen, 2015).

⁵⁵ Smallegange, *Nieuwe cronyk van Zeeland*, 669.

⁵⁶ Dat er op Zuid-Beveland verhoudingsgewijs veel minder buitenplaatsen lagen dan op Walcheren en Schouwen-Duiveland is grotendeels te verklaren doordat Goes veel minder rijk was dan de Walcherse en Schouwse steden. Ook was het eiland vanwege de moeilijke bereikbaarheid over water niet erg aantrekkelijk als vestigingsplaats voor een buitenverblijf voor inwoners van die steden.

⁵⁷ Nagtglas, *Zelandia Illustrata*, 120.

35

Afb. 13. Slot Baarland (gravure uit *Speculum Zelandiae*, ca. 1660; coll. Zeeuws Archief, Zelandia Illustrata II, inv.nr. 2327)

het buitenhuis van de Goese burgemeester Cornelis van der Nisse, uit een geslacht uit Goes dat niet van adel was maar wel een grootse levensstijl voerde. Wel bleef de ophaalbrug gehandhaafd, mogelijk als verwijzing naar het verleden, maar evengoed vanwege het gemak.⁵⁸

In deze verscheidenheid is geen duidelijk patroon te herkennen. Met name op Walcheren verschilden de nieuwe buitenhuizen van stedelingen uiterlijk niet of nauwelijks van de kastelen. Wanneer een kasteel in niet-adellijk bezit kwam, kon het soms wel en soms niet verbouwd worden tot een modern landhuis. Aan welke factoren dat ligt, kan in de meeste gevallen bij gebrek aan bronnen niet met zekerheid worden gezegd. Ongetwijfeld zullen zaken hebben meegespeeld als de staat van onderhoud en de eisen die de eigenaar stelde aan het woongemak. Het lijkt er echter niet op

⁵⁸ Van den Broecke, *Middeleeuwse kastelen*, 199-202; F. Nagtglas, *Levensberichten van Zeeuwen* (Middelburg, 1888-1893), 276-279.

dat eigenaren, zowel adellijke als burgerlijke, een bijzondere betekenis hechtten aan de typische kasteelkenmerken zoals torens, kantelen en grachten. Kastelen in Zeeland genoten geen speciale voorrechten of juridische positie. Vermoedelijk speelden in het aanzien van een kasteel meer dan het uiterlijk de immateriële zaken een rol, zoals vroegere bewoners en de band met een heerlijkheid. Het bezit van een kasteel kon de anciënniteit van de familie bevestigen (of suggereren). Zonder persoonlijke documenten blijft het echter gissen naar de precieze bedoelingen van de eigenaren.

Omdat er weinig tot niets bekend is over de bouwgeschiedenis van deze kastelen en de motieven van hun eigenaren, adellijk of niet, blijft het op basis van de geraadpleegde bronnen onduidelijk hoe eigenaren en anderen tegen een kasteel aankeken. In dat verband zijn de tekeningen van de eerdergenoemde Veerse schoolmeester Isaac Hildernisse opmerkelijk, omdat hij alleen kastelen afbeeldde en geen nieuwgebouwde buitenhuizen. Kennelijk vormden kastelen voor hem of zijn eventuele opdrachtgever een aparte categorie die zich onderscheidde van de nieuwe buitenhuizen. De reden waarom blijft onduidelijk.

In Zeeland lijkt zich in de vormgeving van buitenhuizen een ontwikkeling te hebben voorgedaan die vergelijkbaar is met die in de andere gewesten waar in de zeventiende eeuw een groot aantal buitenverblijven tot stand kwam, Holland en Utrecht. Ook daar waren er burgers die hun nieuwe buitenhuis een kasteelachtig uiterlijk gaven en edelen die hun kasteel lieten verbouwen naar de laatste architectuurtrends uit de steden. Het uiterlijk van een kasteel of buitenhuis werd blijkbaar vooral bepaald door de esthetische opvattingen van de tijd en in veel mindere mate door noties als statussymbool of uitdrukking van macht.⁵⁹

Besluit

Het bezit van een kasteel, grond en ambachtsheerlijkheden was onderdeel van een adellijke levensstijl. De Zeeuwse edelen bleven lang vasthouden aan hun kastelen en heerlijkheden. Maar families stierven uit, vestigden zich buiten Zeeland of hun leden trouwden met niet-edelen. Ook door verkoop aan rijke stedelingen of door oorlogshandelingen raakten ze hun kastelen kwijt. Hierdoor kwamen de kastelen en ambachtsheerlijkheden gaandeweg in handen van niet-adellijke eigenaren. Halverwege de zeventiende eeuw waren vrijwel alle nog resterende kastelen in Zeeland in handen van burgers.

Die burgers manifesteerden zich steeds nadrukkelijker op het platteland. Ze verwierpen ambachtsheerlijkheden en kregen daardoor zeggenschap over het bestuur.

⁵⁹ Vergelijk B. Olde Meierink, 'Conflict tussen oud en nieuw. De zeventiende eeuw', in: Janssen, Kylstra-Wielinga en Olde Meierink, red., *1000 jaar kastelen in Nederland*, 142-170; H. Ronnes, 'De architectuur van koning-stadhouder Willem III in het licht van zijn vriendschapsbanden', *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis* 12 (2005), 75-89.

Verwierven zij de kastelen van edelen omdat ze die als statussymbool zagen, vanwege de kastelelementen zoals torens, grachten en ophaalbruggen? De gegeven voorbeelden wijzen daar niet op. Als centrum van de macht fungeerden ze evenmin. Ook al had de burgerlijke eigenaar als grondeigenaar en als bestuurder de nodige macht op het platteland, het kasteel was niet het centrum daarvan: stedelingen die een kasteel bezaten, waren in vrijwel geen enkel geval ambachtsheer van de heerlijkheid waar dat kasteel in lag, anders dan eerder vaak het geval was met adellijke eigenaren. Zowel kastelen als nieuw gebouwde landhuizen hadden als voornaamste functie die van een representatieve woning op het platteland, waarmee de eigenaar zijn welstand en aanzien kon tonen.

Wat vormgeving betreft was een breed spectrum aan verschijningsvormen, met enerzijds gebouwen met grachten, torens en kantelen, en anderzijds moderne woonhuizen met grote ramen en sierlijke ornamenten. Dit geldt voor zowel kastelen als voor nieuw gebouwde buitenhuizen. Torens, grachten en bruggen van kastelen werden vermoedelijk grotendeels uit praktische overwegingen gehandhaafd. Aan nieuw

37

Afb. 14. Het kasteel van Ellewoutsdijk 'anno 1500' (gravure uit *M. Smallegange*, *Nieuwe cronyk van Zeeland, Middelburg*, 1696; coll. *Zeeuws Archief, Zelandia Illustrata II*, inv.nr. 1388)

gebouwde huizen konden ze worden toegevoegd om de uiterlijke schijn van hoge ouderdom te wekken, maar evengoed omdat ze aansloten bij een gangbare manier van bouwen. Bij gebrek aan persoonlijke documenten blijft het evenwel speculatief wat de beweegredenen voor een welgestelde burger waren om een voormalig adellijk bezit te willen verwerven of zijn buitenhuis kasteelkenmerken te geven. Elementen als het onderstrepen van (of suggereren) van anciënniteit en status van de familie kunnen meegespeeld hebben, maar voor dat uiterlijk vertoon leende een modern gebouw zich net zo goed als een oud kasteel, zo lijkt het. Kortom, het is niet aannemelijk dat in Zeeland stedelingen kastelen verwierven omdat ze een adellijke levensstijl nastreefden. Wel maakte het bezit van een buitenverblijf op het platteland in toenemende mate onderdeel uit van een deftige levensstijl. In die zin maken ze deel uit van een sociaal-cultureel proces van ‘aristocratisering’.

38 Eind zeventiende eeuw waren kastelen in Zeeland uiteindelijk iets van het verleden geworden. Werden ze in *Speculum Zelandiae* nog geportretteerd naast de nieuwe landhuizen van rijke burgers, eind zeventiende eeuw waren de meeste tot ruïne vervallen of zodanig verbouwd dat ze niet te onderscheiden waren van nieuwere landhuizen. In de *Nieuwe Cronyk van Zeeland* uit omstreeks 1700 werd een prent opgenomen van het kasteel Ellewoutsdijk (afb. 14). Dat was toen een bouwval. Bij de afbeelding van het kasteel in welstand, die ook is opgenomen in *Speculum Zelandiae*, is het verzonnen jaartal 1500 toegevoegd en is een inzet geplaatst met een afbeelding van de ruïne. De stedelijke burgerij met haar nieuwe buitenhuizen had het platteland definitief overgenomen van de oude adel en zijn kastelen.

Martin van den Broeke

Castles in Zeeland, 1570-1670

Noble residences and bourgeois country houses

In the seventeenth century the Dutch Republic saw the rise of a culture of country living that was mainly driven by wealthy townspeople. Apart from newly built country estates, some older castles were used as country residences. This raises the question whether the possession of a castle was an expression of the exceptional position of well-to-do townspeople in the bourgeois Republic of the seventeenth century. Can this, moreover, be understood as a form of 'aristocratisation'? Were there differences in the design of castles and newly-built country houses that indicate that the former enjoyed a prestige that other rural houses did not? To answer these questions, this article first outlines the rise and background of Zeeland's culture of country living. Then, the focus turns to the castles, with the question of how they passed from noble possession to civilian hands. In order to investigate the developments in castle ownership and the function of castles, this contribution focuses on the islands of Zuid-Beveland and Walcheren. Finally, the question is answered to what extent there were indeed differences in design between castles and newly built country houses.

Martin van den Broeke researches Dutch country house history with a focus on the province of Zeeland. In 2016 he obtained a PhD from Groningen University with a dissertation on country living culture on the island of Walcheren (*'Het pryeeel van Zeeland'. Buitenplaatsen op Walcheren 1600-1820*). The study was awarded the Ithaka award, a prize for interdisciplinary country house research in the Netherlands. He was editor and co-author of *Buitenplaatsen in het Westland* (Country Houses in the Westland) (2018), which also received the Ithaka award. He currently works as a legal advisor at the Ministry of Justice and Security.

Rijswijk, the Netherlands – martinvdb@live.nl

Kastelen in Zeeland, 1570-1670. Adellijke huizen en burgerlijke buitenverblijven 9

Martin van den Broeke

A monument for an English Queen. The genealogical programme on the tomb of Philippa of Hainault (d. 1369) at Westminster Abbey, London 41

Sanne Frequin

Lions or lilies? The dynastic identity of Margaret of Burgundy (1374-1441) as represented by material objects 61

Margreet Brandsma

